

114393

Ettertidens dom

Fra 1947 og utover ble det for øvrig lenger og lenger mellom rettsreferatene i *Østlandets Blad*. De var ikke førstestoff mer. Andre ting og hendelser, nye oppgaver, gjenreisningen kom i forgrunnen.

Avisen skrev 3. mars 1950 at det nå måtte bli satt punktum for landssvikoppjøret:

Det er vel ingen uenighet om at landssvikoppjøret har vart for lenge. Det har blitt en alt for langt uttrukket pine for dem som skulle dømmes, og det har vært en evinnelig påkjønning for rettsapparatet og dermed for hele samfunnet. Det har også medført en viss grad av inkonsekvens i straffutmålingen. Men det skal heller ikke glemmes at årsaken til at det måtte vare så lenge, var en grunnmurert rettsstats ærgjerrige ønske om at all skulle skje i mest mulig betryggende former.

Men vi tror at den alt overveiende del av folket lengter etter endelig å kunne sette punktum for rettsoppjøret. Dette ønsket kan oppfylles om Stortinget vedtar et privat lovforslag fremsatt av representanter for samtlige partier på Stortinget. Dette forslag går bl.a. ut på å lastate på prøve alle som er dømt for rent politisk landssvik. Unntatt er bare angivere og torturister.

Det er tidligere gjennomført lempninger i rettsoppjøret, men ingen så vidtgående som denne. Dette forslag vil tømme våre fengsler for landssvikere av de aller fleste kategorier, også de mest fremstående med dommer på opptil 20 års fengsel. Det skal ikke være noen underkjennelse av den reaksjon samfunnet har uttalt mot landssvik gjennom dommen. Det er en benådning som er motivert av de store sosiale ulykker som har fulgt i rettsoppjørets spor, og som er berettiget fordi det føles mer og mer hensiktsløst å holde mennesker innesperret i freds-tid for forbrytelser som hadde sin forutsetning i den vilste krig.

Det private lovforslaget ble ikke vedtatt av Stortinget. Tiden var ennå ikke moden i 1950.

Østlandets Blad vendte i sin leder 23. januar 1952 tilbake til at nå måtte det endelige punktum settes for landssvikoppjøret, den største og vanskeligste straffesak i landets historie.

Den vesentlige innvending mot hele oppjøret er, at det ble lagt for stort og ærgjerrig an. Man forsøkte å gripe for vidt og for dypt, og feilene og svakhetene har under disse omstendigheter vært uunngåelige.

Avisen siterte i denne forbindelse noe av det John Lyng hadde sagt under Stortingets store landssvikdebatt tidligere samme måned:

Vi må ikke være blinde for hvor uhyre nyansert straffeskylden er for de forskjellige grupper mennesker som er blitt rammet av oppjøret, og hvilken uhyre forskjell det er mellom de groveste forbrytelser på den ene side av skalaen, og de ofte relativt bagatellmessige forgåelser på den annen side.

Ved at alt dette er samlet i den samme sekk og under den felles betegnelsen "landssvikere", har stort og smått fått et ytterst uheldig fellespreg, og der er skapt en kunstig solidaritet mellom alle som er dømt, skjönt det jo dreier seg om mennesker som på ingen

NS-medlemmer bringes inn til Realskolen i Ski 8. mai 1945.

(Foto utlånt av Haldor Hildre).

måte kan nevnes i samme åndedrag. Dette har igjen skapt store psykologiske vansker når den enkelte, etter å ha gjort opp sitt forhold, skal tilbake til samfunnet. Motsetningene, og den bitterhet de nødvendigvis har måttet avsette, er blitt større enn nødvendig. Ettervirkningene er blitt tyngre enn de ville ha vært etter et mer begrenset oppgjør, og det er blitt uendelig vanskelig for mange å forstå at de virkelig har foran seg en fremtid som fullt ut lojale og likeverdige medborgere.

Det foreligger ikke noen samlet talloversikt over landssvikoppjøret i Follo etter at de siste sakene

var avsluttet på begynnelsen av 50-tallet.

Men det går frem av offisiell "Statistikk over landssvik 1940-45" at 987 saker fra Akershus ble behandlet ved herredsretten i årene 1945 - 30. juni 1950. 51 saker fra fylket ble i samme tidsrom pådømt ved lagmannsrett.

I Akershus ble 2726 personer straffet, ved vedtatt forelegg eller ved endelig dom. Av de straffede var 1782 menn og 944 kvinner.

714 menn og 719 kvinner var straffet bare for NS-medlemskap.

121 menn og 62 kvinner var under 21 år.

593 personer fikk påtaleunntatelse, av dem 419 menn og 174 kvinner.

Av de straffede var 121 menn og 9 kvinner tidligere straffet. - Det gir kun 5 prosent av de straffede. NS-folk flest var ingen førkrigsberme. De var hverken tyver eller kjeltringer, som det gjerne ble sagt.

Landsoversikten viser at 92 805 menn og kvinner etter krigen var blitt siktet for landssvik. Av disse hadde ca. 60 000 vært innom NS i løpet av krigen.

Oppjørets omfang kan for øvrig illustreres ved et par sammenlignbare tall. 40 000 norske kvinner og menn ble arrestert av tyskerne og nazistene under den 5 år lange okkupasjonen. De gjennomlevet sam-

let ca. 60 000 fangeår.

Omkring 30 000 NS-medlemmer eller andre ble fengslet etter frigjøringen. De gjennomlevet samlet ca. 21 000 fangeår.

43 000 eller nær halvparten av sakene var blitt henlagt etter bevisets stilling eller avgjort ved påtaleunntatelse. For disse forelå det altså ikke bevis for landssvik.

28 000 hadde vedtatt forelegg på bøter eller frihetsstraff.

22 000 fikk sin sak avgjort ved dom. 19 500 ved herreds- eller byrett og 2500 ved lagmannsrett.

Hva gjorde man så feil i forbindelse med oppjøret? Hva kunne ha vært gjort annerledes?

Professor Andenas og advokat Wi-esener er begge enige om at landssvikanordningen ikke skulle ha vært skrevet. Det samme ga Stortingets justiskomite uttrykk for så tidlig som i 1947. Etter komiteens mening ville det ha vært en fordel for rettsoppjøret og for ettertiden at de hadde holdt seg til straffeloven av 1902.

Lovens § 86 satte en straff på hefte i minst 3 år eller fengsel fra 3 år inn til livstid for bistand til fienden. Lovens § 98 satte en straff på minst 5 års hefte for den som søkte åbevirkte eller medvirke til angrep på statsforfatningen og statsmaktene.

Hefte var en lovfestet, men mildere form for frihetsstraff. Det var en slags "ærlig fengsel", idømt for straffbare handlinger begått av hederlige motiver. Men hefte ble ikke brukt en eneste gang under landssvikoppjøret.

Når Hjemmefrontledelsen i Oslo og regjeringen i London fant åmätte supplere straffelovens §§ 86 og 98 med landssvikkanordningen, må det ha vært fordi man ville skremme og straffe ikke bare de store, men også de små synderne - og de var jo langt de fleste. Men hovedbestemmelsene i straffeloven av 1902 viste at lovgiverne hadde søkt å ramme bare de meget grove tilfellene av forraderi. En minstestraft på 3 henholdsvis 5 år for passivt medlemskap ville da også ha virket grotesk. Derfor landssvikkanordningen som ga mulighet for å idømme mildere frihetsstraffer.

Det man i sin iver etter å straffe alle og enhver som hadde vært med i NS under krigen, dessverre må ha oversett, var at straffeloven hadde en bestemmelse i § 58 nettopp beregnet på småsynderne. Bestemmelsen sa at når flere har samvirket til et straffbart øyemed, kan straffen settes under det normale lavnål og til en mildere straffefart, bl.a. for den hvis medvirkning har vært av ringe betydning i forhold til andres. Med denne bestemmelsen ville man likevel kunne ha rammet de passive NS-medlemmene.

Det kan i ettertid også synes beklagelig at det var straffelovens § 86 om bistand til fienden under krig som ble lagt til grunn for oppjøret, og ikke § 98 om angrep på statsforfatningen og statsmaktene.

Ved å legge § 98 til grunn ville man ha unngått den bitre strid som har fulgt om forståelsen av uttrykket *die*

Oppjørets time. Fra arrestasjonsbøigen i Follo 8. mai 1945. (Foto: NTB)

Med ansiklet mot veggen. (Foto: Norges Hjemmefrontmuseum)

gesamten norwegischen Streitkräfte i kapitulasjonsavtalen av 10. juni 1940. Det sentrale ville ikke lenger ha vært om Norge som stat fortsatt var i krig eller ikke. Det sentrale ville ha vært at NS som parti - mot folkets vilje og med støtte av okkupasjonsmakten - hadde søkt å erstatte demokratiet med førerstaten.

De som kunne ha vært villige til å erkjenne straffeskyld for som medlemmer av NS å ha bevirket eller medvirket til den nazifisering av samfunnet som var blitt knesatt 25. september 1940, reagerte sterkt nettopp på at de i henhold til § 86 var blitt straffet som landsforrædere og satt i fengsel med torturister og angivere.

Et alternativ til det foretatte landsvikkoppgjøret ville ha vært å hol-

de seg til straffeloven av 1902 og dens §§ 86 og 98 som bevisst satte en høy minimumsstraff, for å gjøre det klart at det var bare de grove tilfellene man ville ramme. Det var slik man gjorde det i Danmark etter krigen.

Man kunne da ha begrenset seg til å ta de 2500 "store" som nå fikk sin sak direkte opp for lagmannsrett - de politiske lederne, grove angivere/torturister og storprofitorerne - og de 5000 frontkjemperne. Hefte, eventuelt fulgt opp med amnesti, ville så kanskje ha vært den riktige straff for "rene" frontkjemper som ikke hadde annet på samvittigheten enn at de hadde vært i tysk krigstjeneste.

Ved en slik begrensning kunne man ha klart seg med straffefølgning i 7500 saker, mindre enn en tiendedel

av de sakene som nå ble etterforsket.

Det er mulig - kanskje sannsynlig - at folkedommen over NS, folkekravet etter frigjøringen om et bredt anlagt oppgjør ville ha umuliggjort en slik løsning, og at man i stedet ville ha fått private eller halv-private oppgjør. Professor Andenæs er redd for det. Man kunne ha risikert at folk hadde tatt saken i sin egen hånd og fått gatens og pøbelens justis, som f.eks. i Frankrike hvor titusener ble henrettet uten etter lov og dom.

Det var faktisk nære på at det hadde gått galt også her i landet, med tilföll til lynsjing - som f.eks. i en liten stasjonsby på Østfoldbanen.

Vi lar forfatteren Kjell Haug fortelle videre i "Terningkast" om hvordan han som guttunge opplevde freden da den kom til Ski og plassen foran Realskolen 8. mai 1945:

Ikke alle kom på et lasteplan. Noen kom på motorsykkel. Noen f. En og en ble de hentet - og brakt opp til mengden. Disse ble det lagt merke til. Alene satt de der bak føreren. Jøssingen og nasisten. Da kom hun. Moren til en av klassekameratene våre kom. Vi stod sammen med ham - sønnen hennes. Han hadde en mor som alle visste var sammen med tyskerne. Han hånet også tyskerne. Og så kom hun. Liten og forskremt satt hun der bak på motorsykkelen. Hentet for å klippes - hentet for å hånnes. Da så han henne. Da så vi henne. Da så vi på henne og på ham. En mor og en sønn. Han i mengden - hun alene. Hun var hentet til mengden. Vi og han var en del av mengden. Vi så på ham. På ham som visnet ned. På ham

Den tunge veien videre. (Foto: Ski historielag)

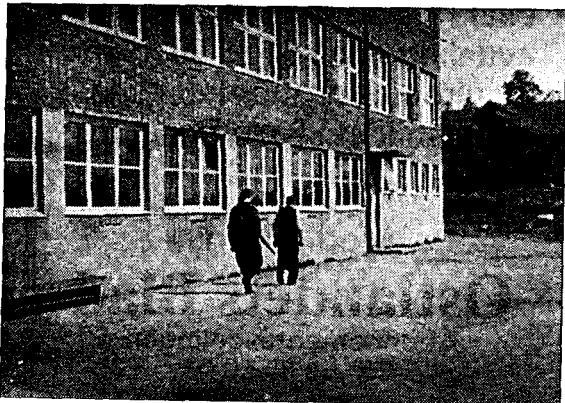
som håpet det var godt skjult. På ham som sikkert var like glad i moren sin som vi i vår. På ham så vi. På ham som forsøkte å gjemme sin hemmelighet ved å delta i mengdens hån. Og så kom hun. For alt folket kom hun. For bygdens egne folk. For dem som hadde ventet i år på denne dagen og denne timen. Fram for sin egen sønn kom hun - ridende på en motorsykkel. Til fornærdens time kom hun. Vi gløttet bort på ham. Ansiktet hans var stivnet. Men ikke i hat eller sorg. Det speilet ingen ting. For speilet var knust. Rammen var der, men intet annet. Var dette freden alle hadde ventet på? Vi stod tafatte og så at han husket bort. Kanskje så han igjen sin mor den dagen. Men da var hun ammerledes, snakkliippet. Vi holdt ut lenge der på plassen. De fleste voksne holdt ut enda lenge. Hevnens time var kommet. Fem år hadde forandret på meget.

92 805 som var blitt siktet. Det var kanskje, når alt kommer til alt, den hårdeste straffen og den som sved mest og føltes mest urettferdig. Begrepet "landssviker" som hadde sin opprinnelse i landssvikanordningen, gikk inn i dagligtalen og ble synonymt med landsforræder. Det brakte tanken hen på personer kjøpt og betalt for å forråde sitt land, mens mange i virkeligheten var skikkelige mennesker med hederlige motiver.

50 år etter krigen er det Quisling-saken og saken mot Rinnan-banden som folk flest husker, eller som man har hørt eller lest om. Men for dem som fikk landssvikstemplet på seg, ligger naget like under overflaten den dag i dag. Det er arven etter landssvikkoppgjøret som de og vi fortsatt må leve med.

Nå ble det med tilløpene. Til gjengjeld ble landssvikstemplet fra oppgjørets dager sittende på de

Var det et rettsoppgjør, var det seierherrens justis - eller var det et rettsoppgjør på seierherrens premisser?

På vei til avtrede under streng bevokning. Realskolen til venstre. (Foto utlånt av Haldor Hildre).